

BARCSI Tamás

Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Pécs, Magyarország
barcsi48@gmail.com

VILÁG AUTONOMISTA TÖREKVÉSEI, EGYESÜLJETEK!¹

Stremljenja autonomista svih zemalja, ujedinite se!

Autonomist Aspirations of the World, Unite!

Kiss Viktor: *Kívül/Belül. Egy új politikai logika*. Budapest: Napvilág, 2021, 306.

Kiss Viktor, napjaink egyik legfigyelemreméltóbb magyar társadalomelméleti gondolkodója 2021-ben publikálta *Kívül/Belül. Egy új politikai logika* című könyvét, amelyben az általa már korábban felvázolt problémákat gondolja tovább. 2018-as monográfiája a fontosabb posztmarxista irányzatokat, szerzőket mutatja be, és azt vizsgálja, hogy mi hozhatja el a radikális-forradalmi baloldal új korszakát a posztmodern kapitalizmusban (Kiss 2018). Ebben a kötetben még inkább a diagnózison volt a hangsúly, de Kiss már itt is kijelöli a baloldali politika lehetséges irányát autonomista szerzőkre építve (Kiss 2018). Negri és Holloway autonomista koncepciói a *Kívül/Belül*ben is fontos szerepet kapnak, annál is inkább, mert ezúttal a fő kérdés az, hogy milyen politikai stratégia lehet sikeres a radikális-forradalmi baloldal számára.

Természetesen mielőtt rátérne erre a kérdésre, Kiss alaposan körbejárja, hogy korunk kapitalizmusa miben tér el a kapitalizmus korábbi változataitól és mi a legmeghatározóbb politikai logika napjainkban. Kiss szerint *a kapitalizmus három egymástól eltérő korszakát* kell megkülönböztetnünk, a korai, a modern és a posztmodern kapitalizmust.

¹ Az írás az MTA Lendület Értékek és Tudomány Kutatócsoport támogatásával készült.

Marx a *korai kapitalizmus* tanúja volt, elméleti koncepcióit ez befolyásolta: úgy látta, hogy a kapitalizmus a proletárok számára elviselhetetlen. Az 1840-es években Marx proletariátus alatt a nagy szétbomlás következtében a társadalomból kirekesztett, politikai reprezentációval nem rendelkező osztályt érti, a kizsákmányolt bérmunkás osztály koncepciója későbbi műveiben jelenik meg (a korai műveiben megjelenő proletariátus tulajdonképpen még nem is valódi osztály, vö. Kiss 2021, 29–31). Ha a Kiss által ebben a részben nem hivatkozott *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* híressé vált fogalmát használjuk, a proletárok az elidegenült munkával jellemezhetőek. A szabad tudatos tevékenység az ember nembeli jellege, írja Marx, az elidegenült munka során azonban maga az élet csak az élet eszközeként, létfenntartási eszközként van jelen (Marx 1970, 49–51).² Marx és a marxisták meggyőződése volt, hogy a kapitalizmus előbb-utóbb válságba jut, és a forradalmi apály (az aktív várakozás, szerveződés) időszak után eljön a forradalmi dagály korszaka, amikor a proletárok megdöntik a kapitalizmust. A forradalmat a marxisták egy hatalmas, az addigi viszonyokat felszámoló robbanásként értelmezték. Kiss utal arra, hogy a pusztító erőként értett proletariátus mellett Marx korai műveiben komoly szerepet szánt a már „létező kommunizmusnak”, tehát a kommunista kézművesek, mesteremberek önszabályozó közösségeinek, titkos társaságainak. A robbanás utáni új társadalom kereteit az ilyen közösségekhez tartozók – akik műveltebbek a proletároknál – segíthetnek kialakítani (Kiss 2021, 32–35). Később aztán a marxisták saját maguknak, a pártnak, a forradalmi élcsapatnak szántak vezető szerepet a társadalmi átalakulásban és a 20. századi szocialista kísérleteket valóban kevésé tekinthetjük az osztályharc eredményének (vö. Kiss 2021, 38). Kiss *negatív forradalomképnek* nevezi azt a kétlépcsős forradalomfelfogást, amelynek a mai radikális-forradalmi baloldal egy meghatározó része is foglya: eszerint először meg kell dönteni a kapitalizmust, aztán be kell vezetni egy új gazdasági-társadalmi rendszert (Kiss 2021, 271). Kiss Viktor korai kapitalizmusról adott leírásához tehetjük hozzá, hogy ebben a korai korszakban sokféle változás zajlott. Polányi Károly például híres elemzésében arról ír, hogy a szabadversenyes kapitalizmus ellenhatásaként egy társadalmi önvédő mechanizmus indult be a 19. században, és ezek a folyamatok 1879 és 1929 között Nyugaton megrendítették a piacgazdaság önszabályozását, és bomlasztó feszültségeket okoztak a gazdasági és politikai életben (Polányi 2004).

² Marx az elidegenült munka három további aspektusáról ír. A munkás a munka termékéhez mint idegen és fölülte hatalommal bíró tárgyhoz viszonyul. A munkás a saját tevékenységéhez is úgy viszonyul, mintha az idegen, nem hozzá tartozó lenne. Továbbá egyik közvetlen következménye annak, hogy az ember elidegenült munkája termékétől, élettevékenységétől, nembeli lényétől, az embernek az embertől való elidegenülése (Marx 1970, 48–51).

Kiss Viktor elfogadja Antonio Negri azon megállapítását, miszerint az ún. *modern kapitalizmus* kiépülése 1918 után veszi kezdetét, és a hatvanas évek végéig tart, a kapitalizmusnak erre az időszakára a fordista-taylorista termelési elvek elterjedése és a jóléti, szabályozó állam kiépülése jellemző (Kiss 2021, 18–19). A munkások nagy tömegei dolgoznak futószalag mellett, ami ugyan az értelmes, önkitaljesítő munka lehetőségét nem biztosítja számukra, viszont a munkabérek emelkedésével egyre jobb színvonalon tudnak élni, tehát a jó élet feltételeit a továbbra is embertelen, bár fizikailag általában kevésbé megterhelő munka biztosítja. A jó élet persze a normális életnek a kapitalista rend által kialakított sztenderdjét jelenti a legtöbbször. A boldogság egyre inkább a fogyasztáshoz kapcsolódik, ez a fogyasztói társadalmak kialakulásának időszaka (a munkabérek emelése azt is szolgálta, hogy a nagy mennyiségű tömegtermékeknek legyen felvevőpiaca). A modern kapitalizmus legjelentősebbnek tartott elemzéseivel – így pl. Horkheimernek és Adornónak a kultúriparról, Marcuse-nak az egydimenziós emberről, Debord-nak a spektakulum-társadalomról adott leírásával – Kiss részletesen nem foglalkozik, csupán utal rájuk, hiszen nem e korszak részletes bemutatása könyvének tárgya. A modern kapitalizmus az 50-es, 60-as évek nyugati jóléti társadalmában teljeseedik ki. Ezekben – ahogy Marcuse klasszikussá vált művében kifejti – ugyan jelen van a kizsákmányolás (de egyre kevésbé a munkás izomerejének, inkább szellemi készségeinek kizsákmányolásáról van szó) és az elidegenülés (csak éppen az elidegenült szubjektumot felszippantja elidegenült létezése), azonban a munkásosztály nem tekinthető forradalmi erőnek a kifinomult, társadalmi-igazgatási mechanizmusoknak köszönhetően (Marcuse 1990). Kiss az osztálykompromisszum létrejöttéről ír Mario Tronti alapján, amelynek az a lényege, hogy a burzsoá osztály megőrzi a jogát a kizsákmányolásra, de a munkásosztály részese a megtermelt gazdagságból. A kizsákmányolás már nem az abszolút, csupán a relatív érték-többlet elsajátítását jelenti, tehát az értéktöbblet nem a munkás munkakörülményeinek rontásával és munkaidejének növelésével jut a tőkés, hanem pl. a termelőeszközök fejlesztésével (Kiss 2021, 42–43). A munkás a modern kapitalizmusban nem kirekesztett többé, ez a kapitalizmus az *integráción* alapul, a korszak lázadóí pedig azok, akik nem hajlandók beilleszkedni, nem fogadják el a rendszer jó életre vonatkozó ajánlatát, amelynek alapja a bérmunka, és amely a fogyasztási javakkal ellátott életet jelenti (Kiss 2021, 44–47). Az ellenkulturális lázadások szimbolikus éve 1968. Az ellenkulturális törekvések, köztük a diákmozgalmak lendülete a hetvenes években megtörik. Azt is mondhatjuk, hogy a Nagy Megtagadást a Nagy Beolvadás követi (lásd erről: Barcsi 2012). De vajon a hetvenes években elkezdődő változások, a jóléti állam válsága, a gazdaság állami szabályozásának csökkenése és a munkások kiszolgáltatottságának növekedé-

se valamilyen lényegileg új korszak kezdetét jelenti, vagy éppen ellenkezőleg, visszatérést a modern kapitalizmus előtti állapotokhoz?

Ugyan a hetvenes évektől kezdve valóban egyre többen marginalizálódnak a nyugati társadalmakban, a könyv szerzője amellettt érvel, hogy nincs igaza a neoliberalizmusról beszélő neomarxista paradigmának abban, hogy a kapitalizmus visszatért a gyökereihez és ezért a radikális baloldali politikát ismételten a kirekesztett, kívülre került tömegekre kell alapozni. Kiss úgy véli, hogy az 1968 utáni tőkés rendszer meghatározó módon különbözik a korai és a modern kapitalizmus világától is és a kívülrekedtekre alapozó „hagyományos” baloldali politika nem lehet sikeres ebben a világban, ugyanis a kívül lévők nem tekinthetők forradalmi erőnek, mert nem akarják a rendszer radikális megváltozását, és egyébként is, a negatív forradalomfelfogás (miszerint a válságok nyomán kibomboló forradalom megdönti a kapitalizmust és a forradalmárok bevezetnek egy új gazdasági-társadalmi rendszert) nem működőképes. A posztmarxista Kiss korszakunkat *posztmodern vagy kulturális kapitalizmusként* írja le, amely már nem a „gyűlöletes, elnyomó és kizsigerelő” termelőmunka (a gyár), hanem a „kívánatosként, felszabadítóként és az élet forrásaként” megjelenő fogyasztás (a szabadidő) köré szerveződik, a munkásosztály kompozíciója (a tőke céljaira való „előállítás”) helyett az egyének kulturális kompozíciójáról (a fogyasztók „előállításáról”) kell beszélnünk. Az integráció elsődleges szerepét a posztmodern (cool-)kapitalizmus korszakában az *azonosulás* veszi át: az egyén a coolnak tekintett fogyasztási cikkekkel és az immateriális munkaformákkal, a kapitalizmus által felajánlott identitásokkal azonosul és azt gondolja, hogy ezzel önmagát valósítja meg, pedig a kapitalizmus érdekeit szolgálja (Kiss 2021, 54–55, 117–125). Ez az átmenet leírható úgy is, hogy a felügyeleti társadalmat felváltják az ellenőrző, illetve önellenőrző társadalmak (lásd erről bővebben: Barcsi–Diósi 2022). Bár Kiss az utóbbi fogalmakat kevésbé használja, utal arra, hogy az egyén folyamatosan vizsgálja magát, vajon elég cool-e, illetve, mivel nem szeretne kikerülni a fogyasztás és az immateriális munka privilegizált zónáiból, önmaga kizsákmányolójává válik, a lehető legnagyobb teljesítményre kényszeríti magát (amelynek persze meglesznek a pszichés következményei, ahogy erről Han írt népszerű könyvében: depresszió, kiégés, vö. Han 2019). Kiss rámutat arra, hogy már a modern kapitalizmus korszakában is megkérdőjeleződött a marxi alap-felépítmény modell érvényessége, hiszen a felépítményt ekkor közvetlenül a gazdaság szolgálatába állítják, a kapitalizmus elkezd termelni „a kultúra és a tudat” elemeit. A posztmodern kapitalizmus pedig „ennek az új helyzetnek a minőségi átfordulása”. A kultúra olyan keretté válik, amelyben a gazdaságnak is működnie kell, tehát helyet cserél egymással az alap és a felépítmény (Kiss 2021, 74–75). A kulturális kapitalizmusban a fogyasztói javakat esztétikai-kulturális

termékként állítják elő, ahogy az Oreo cég menedzsere mondja: ők nem töltött kekszet, hanem kultúrát árulnak, tehát egy érzésvilágot, egy olyan brandet, amely az emberek életének részévé válik. A cégek élményeket, valóságokat, lehetőségeket termelnek, és a jó élet sokak számára a lehető legtöbb fogyasztási lehetőség megragadásával egyenlő (Kiss 2021, 54–59, 72–82).

Osztom Kiss Viktornak azt az álláspontját, hogy a modern kapitalizmus utáni időszak sok szempontból nagyon más, mint amilyen a korai kapitalizmus volt, elég csak a globalizációs és digitalizációs folyamatokat említeni, illetve valóban nem sok esélye van a prekariátus egységes forradalmi osztállyá szervezésének. Megjegyezhető ugyanakkor, hogy azok a gondolkodók, akik a neoliberális kapitalizmus kifejezést használják, nem feltétlenül a Kiss által neoliberális paradigmának nevezett keretrendszerben gondolkodnak, így például Han az okoshatalom (pszichohatalom) kifejezéssel (ezt a fogalmat Kiss nem említi a könyvében) arra a jelenségre utal találóan, amit Kiss kulturális kompozíciónak nevez, ez akadályozza meg a tömegeket abban, hogy ráébredjenek a helyzetükre (az okoshatalom nem tilt, inkább elcsábít, beköltözik a testünkbe, beszivárog a pszichénkbe, lásd: Han 2020). Abban is igaza van Kissnek, hogy a posztmodern kapitalizmus korszakában a modern kapitalizmusban is jelen lévő tendenciák erősödnek fel, és a kulturális kapitalizmus a digitalizációnak köszönhetően valóban mindenhol ott van és fogyasztásra kész (a fogyasztás és a munka világa immár nem válik el egymástól élesen), az ipari munka visszaszorul, a szolgáltató, immateriális, biopolitikai (illetve pszichopolitikai) munka válik meghatározóvá (Kiss Masont idézve rámutat, hogy nemcsak a fejlett országok többségében mozog 10–20% között az ipari munkahelyek aránya, de a fejlődő országok esetében is így van, persze utóbbiak bizonyos nagyvárosaiban az ipari munkásság nagy koncentrációja jött létre, Kiss 2021, 85). Ugyanakkor nem tűnik teljesen helytállóknak, amikor Kiss arról ír, hogy a „gyűlöletes, elnyomó és kizsigerelő” termelőmunka időszakát a posztmodern kapitalizmusban felváltja a „kívánatosként, felszabadítóként és az élet forrásaként” megjelenő fogyasztás (tehát amíg az előző korszakot kizsigerelő termelőmunka, addig az utóbbit a fogyasztással, na és az immateriális munkával való azonosulás határozza meg elsődlegesen). A termelőmunka – ahogy erre pl. Marcuse rámutat – az 50-es, 60-as években ugyan elnyomó volt, de általában kevésbé érezték gyűlöletesnek és kizsigerelőnek a munkások, mint korábban. Igaz, amit Kiss mai immateriális munkát végző privilegizált egyének „becsomagolt” (kellemes munkahelyi környezet, jó fizetés, önfoglalkoztatás) kizsigereléséről megállapít, ez akár a már említett önkizsákmányolásra kényszerítésben is megvalósulhat. Az viszont már *kétségre vonható*, hogy az ilyen egyének *feltétlenül azonosulnak a munkájukkal*, és csak akkor vállalnak el egy munkát, ha abban megtalálják

önmegvalósításukat (vagy amiről azt hiszik, hogy az). Meglehetősen általános maradt, hogy az egyén ugyan értelmetlennek látja a munkáját, de a jó fizetés, a kényelmes munkahelyi környezet miatt mégsem változtat (egészen addig, amíg feleslegessé válik a cég számára), mert önmegvalósítását nem a munkában, hanem a fogyasztásban találja meg elsősorban. Korszakunkban a fogyasztásra valóban az „élet forrásaként” tekintenek az emberek, de vajon a kiteljesedett modern kapitalizmusra nem ez volt jellemző? A fogyasztáscentrikusság, ezt éppen Kiss jegyzi meg a jóléti társadalmakat vizsgálva, nagyon is jelen volt e korszak nyugati társadalmában, ismét Marcuse-t idézve: az emberek „lelküket kocsijukban, Hi-Fi rádiójukban, többszintes lakásukban, konyhafelszerelésükben találják meg” (Marcuse 1990, 31). Most talán mobiltelefont, virtuális tereket, cool termékekhez köthető élményeket írunk, de a lényeg ugyanaz, az emberek *nemcsak a posztmodern korszakban azonosulnak a fogyasztói javakkal*, tehát találják meg a fogyasztásban a lelküket (önmegvalósításukat), nemcsak napjainkban jelenik meg „kívánatosként, felszabadítóként és az élet forrásaként” a fogyasztás a tömegek számára, hanem a fejlett ipari társadalomban is ez volt a helyzet. Persze a mai (ön)ellenőrző társadalomból visszatekintve az 50-es, 60-as évek nyugati világára, elmerenghetünk azon, hogy vajon mit szólna a mi viszonyainkhoz a szabadságnélküliségről, a szabadidő totális adminisztrációjáról író Marcuse. Mindenesetre a két típusú kapitalizmus különbségét talán leegyszerűsítő azzal jellemezni, hogy az integrációt felváltja az azonosulás elsődlegessége. Számomra egy olyan értelmezés elfogadhatóbb, hogy az embereknek a tőke által meghatározott keretekbe és szerepekbe való behelyezkedéseként (Kiss 2021, 117) értett *integráció* a modern és a posztmodern kapitalizmusban is meghatározó jelentőségű, és ennek *egyik eszköze az azonosulás elérése*. Az integrációt a modern kapitalizmusban részben valóban úgy érte el a tőke, hogy ipari termelésre alkalmas osztályt alakított ki a munkásokból, de nagy szerepet játszott a jóléti társadalmakban a fogyasztói javakkal való azonosulás kialakítása is. Korszakukban a tőke más módszerekkel éri el, hogy az immateriális munkát végzők ne kérdőjelezzék meg a nekik szánt szerepeket, feladatokat, integrálódjanak a bérmunka világába, ennek egyik eszköze a munkával való azonosulás elérése, de más eszközöket is alkalmaz (bizonytalanságban tartás, ellenőrző mechanizmusok stb.). Az integráció, és ezáltal az ellenállás-nélküliség fenntartásának manapság ténylegesen a fogyasztói javakkal, élményekkel, ideálokkal való azonosulás a legfontosabb eleme, ez az azonosulás erősebb, mint a korábbi korszakban, a kapitalizmus által termelt vágyak, utópiák, érzések, gondolkodásmódok sokkal inkább a hatalmukban tartják az egyéneket.

Kiss Viktor, miután egy találó képből megragadja globalizált világunkat – a globalizáció sivatagából kiemelkednek a fogyasztás és az immateriális munka

posztmodern oázisai – meggyőzően érvel amellett, hogy ez a világ *a kívül és a belül antagonizmusára* épül, amelyet a „mi” és az „ők” közötti szakadás hozott létre. A kulturális kapitalizmus univerzumával azonosulók magukat tekintik „mi”-nek és így belül lévőnek. Mindazokat, akik nincsenek benne az „ő világukban”, kívül lévőnek minősítik. Ugyanakkor *a kívül és a belül között nincs egyértelmű határ*, például mert a globalizáció oázisait a kívül és a belül terei közötti mikroszakadások tagolják (pl. a fogyasztás és az immateriális munka terei mellett ott vannak a perifériára szorult emberek által lakott városnegyedek). A belül biztonságosnak hitt világába olykor betör a kívül világa. Az elmúlt időszak néhány jelenségére utalva: migráció, járvány, a periférián lévők artikulálatlan dühének időnkénti kitörése, amely erőszakba torkollik, aztán viszonylag gyorsan alábbhagy (lásd a 2005-ben Párizsban kitört zavargást, vagy a George Floyd halála miatt kirobbant 2020-as zavargásokat az USA-ban stb.). A *Kívül/Belül politikai logika* azért válik népszerűvé, mert a politika felismeri *a belül lévők állandó szorongását*, és ennek enyhítésére próbál valamiféle megoldást kínálni. Ennek a szorongásnak a lényegét Kiss a következőképpen foglalja össze: „*nem eléggé belül, túlságosan kívül*”. A belül lévők nem tudják biztosan, hogy eléggé belül vannak-e, hogy meg tudnak-e felelni a kulturális kapitalizmus állandóan változó elvárásainak. Versenyképes vagyok még? Megfelelő a teljesítményem? Elég cool vagyok? A szorongás másik forrását a külső fenyegetettség jelenti. A politika válasza ezekre a szorongásokra a „falak politikája”, amely kimetszi azt a helyet a térből, amelyhez „mi tartozunk”, szemben azokkal, akik „máshova tartoznak”. A politika megerősíti a belül lévőket, hogy ők igenis bent vannak, továbbá védelmet ígér a külső fenyegetettség ellen. E politikának két alapvető változatát mutatja be Kiss: az „*apokaliptikus Belült*” és a „*progresszív Belült*”. Az előbbiben a „Kívül” úgy jelenik meg, mint ami a „Belül” létét fenyegeti, köztük harc folyik. Ez a populista jobboldal politikája, amely a normális és a nem normális, az alacsonyabb rendű és a magasabb rendű, illetve a status quo és a változás közé emel falakat, leginkább persze csak beszél a falak építéséről, hogy ezáltal létrehozza a neki megfelelő kollektív identitásokat. A „progresszív Belül” politikájában a „Belül” követendő mintát jelent (az emberi jogok, a szabadság, a versenyképesség stb. helyét), a „Kívül” ezen értékek hiányával jellemezhető. Az e politikát követő liberális és szociáldemokrata elit csoportok a globális kapitalista rendet megváltoztathatatlannak látják, álláspontjuk szerint a cél csak a „Kívül” szenvedéseinek enyhítése, az emberi jogok és a demokrácia kiterjesztése lehet (Kiss 2019, 83–197).

Ahogy már említettem, Kiss Viktor könyvének fő kérdése az, hogy milyen utat kellene követnie a radikális-forradalmi baloldalnak korszakunkban? Ugyan az írás nagy részét a mai helyzet elemzése és az erre adott, Kiss által nem elfo-

gadható két fő politikai megoldás bemutatása teszi ki, de ezek átgondolása szükséges ahhoz, hogy a megfelelő válasz megszülethessen. Kiss nemcsak a populista jobboldal „Kívül/Belül” politikáját tartja problémásnak, de a reformista baloldalt is, hiszen ez az embertelen rendszer lényegén nem változtat. A baloldali populizmust javasoló szerzőkkel sem ért egyet, Chantal Mouffe például úgy véli, hogy a siker érdekében a manipulációt, a tömegkommunikációs eszközöket a baloldalnak is használnia kell (ennek korábbi és radikálisabb változata volt a bolsevizmus, a lenini politikai realizmus, amely az erőszakot, az elnyomást szükségesnek tartotta a győzelemhez). Ebben az esetben azonban, hívja fel a figyelmünket Kiss, a baloldal elkezd hasonlítani ahhoz, ami ellen küzd (Kiss 2021, 192–193), vagy még annál rosszabbá is válik, tehetjük hozzá. Kiss, ahogy már említettem, a marxizmus negatív forradalomképét sem tudja elfogadni, mert ekkor a bizonytalan jövőbe toljuk ki a forradalom megvalósulását – hiszen a mindent átalakító forradalom a kapitalizmus mély válságát követően fog kitörni –, ami azért problematikus, mert addig megelégszünk ártatlan reformtörekvésekkel, és azért is, mert a kapitalizmus a különböző válságokkal eddig megbirkózott. Na és persze abban sincs egyetértés, milyen rendet is kellene bevezetnünk a kapitalizmus összeomlását követően, a szocialista kísérletek arra intenek bennünket, hogy gyanakvással szemléljük a „felülről”, de (elvileg) a nép érdekében megtervezett és bevezetett ideális társadalmakat (Kiss 2021, 207). Kiss szerint manapság a hagyományos marxista elképzelésektől eltérően nem a szegények, a leszakadt rétegek jelentik a forradalmi erőt a nyugati társadalmakban, mert ők nem valamilyen szocialista társadalmat szeretnének, hanem a kapitalizmus egy korábbi korszakába vágnak vissza, amikor még minden rendben volt. A legnagyobb problémájuk az, hogy nem részesednek eléggé a fogyasztói társadalom áldásaiból, Trump éppen ezért tudta ezeket a rétegeket sikeresen megszólítani az USA-ban (Kiss 2021, 153–154, 210–212).

Kiket tekinthetünk akkor napjainkban *forradalmi erőnek*? Kiss szerint a belül világának, a privilegizált zónáknak azokat a lakóit, akik nem akarnak többé azonosulni a kulturális kapitalizmus értékeivel, vágyaival, *akik elutasítják a kapitalizmus jó életre vonatkozó ajánlatát*. Kiss szerint ugyanakkor nem a teljes elhatárolódás, az ilyen értelemben vett kivonulás a megfelelő megoldás akkor, ha azt szeretnénk, hogy egyszer véget érjen a kapitalizmus, hanem a „*sem kívül, sem belül*” pozíciójának elfoglalása, amely már egy forradalmi pozíció, csak éppen nem a forradalom negatív, hanem pozitív értelmében. Ami azt jelenti, hogy a kapitalizmus ajánlataira nemet mondó, de a teljes elkülönülés (jelen keretek között egyébként is nehezen járható) útját is elvető, *alternatív életszemléletű törekvések és közösségek vezethetnek el a kapitalizmus felszámolásához*. Eszerint nem egy nagy forradalmi robbanással ér majd véget a kapitalizmus,

hanem az „itt és most” forradalmak örlik fel lassan, és megszűnése talán egyáltalán nem lesz látványos. Azt nem mondhatjuk meg pontosan, mi következik a kapitalizmus után, ez attól függ, hogy a különböző alternatív jó élet felfogással jellemezhető közösségekben milyen gyakorlatok, életformák kristályosodnak ki, és melyek terjednek el széles körben. A „sem kívül, sem belül” szemléletének elméleti alapjait a különböző *autonomista gondolkodók* írásaiban találja meg Kiss, néhány lehetséges gyakorlati stratégiát pedig az elmúlt két és fél évtized *autonomista mozgalmi tapasztalatai* alapján vázol fel. E szemlélet persze 1968-ban gyökerezik, erre Kiss is utal, bár részletesen ezzel nem foglalkozik, de nyilvánvaló, hogy ebben a korszakban nemcsak a teljes elkülönülés gyakorlatait találhatjuk meg, hanem olyan mozgalmakat is, amelyek a későbbi autonomizmus alapjait jelenthetik (a diákok az egyetemfoglalások során autonóm tereket hoztak létre, de említhetők még pl. a nagyvárosok bizonyos negyedeiben élő hippikommunák is). Ezen a helyen nincs mód annak vizsgálatára, hogy a korszak ellenkulturális törekvései végső soron miért vallottak kudarcot (ezzel a kérdéssel Kiss előző könyvében foglalkozik valamelyest, Kiss 2018, lásd továbbá a kérdésről pl. Barcsi–Szabó 2008). Mindenesetre a Nagy Beolvadás nem volt teljes, hiszen az olaszországi autonomista mozgalom nagy sikereket ért el 1976–77-ben. A nyolcvanas években az autonomizmus háttérbe szorult, majd a 90-es évek végén erősödtek meg újra ezek a mozgalmak. Kiss három autonomista elméleti kiindulópontot tárgyal, és ezekhez kapcsol konkrét gyakorlati megvalósulásokat. Hardt és Negri a Birodalom és a Sokaság szembenállásáról írnak, és az Exodus stratégiáját ajánlják, amely a globális közösség lázadását jelenti, egy alternatív globalizáció megvalósítását, amelyben a tőke logikájára nemet mondó immateriális, biopolitikai munkát végző emberek vihetnek fontos szerepet, akiknek megvannak a képességeik érzések, vágyak, kapcsolatok kialakítására (az talán nem a legszerencsésebb, amikor a szerzők Mózesre utalnak az Exodus kapcsán, mert úgy tűnhet, hogy itt egy erős ember fogja majd kivezetni a tömeget a Birodalomból, de erről nincs szó). Ilyesmit próbáltak megvalósítani az 1999 és 2008 közötti alterglobalizációs mozgalmak. A második meghatározó elméleti kiindulópont John Holloway crack-kapitalizmus koncepciója, amely konkrét gyakorlati tanácsokkal is szolgál. Holloway szerint crack-eket, hasadásokat kell okozni a kapitalizmus (egy hatalmas jégtömbként is elgondolható) rendszerében. Ennek három fő módja van: azt, amit profitlogika alapján szoktak üzemeltetni, más módon szervezzük meg; olyan tevékenységeket végzünk, amelyek az anyagi haszonszerzésre épülő rendszer számára értelmezhetetlenek (pl. hivatásszakmák választása, önművelődés, alternatív értékrendű közösségek létrehozása); végül az „időleges projekteknek” (demonstrációk, térfoglalások stb.) is nagy szerepe van a változás előidézésében. Az utóbbi valósult meg az

Occupy mozgalmakban 2010 és 2015 között. A Paul Mason-féle posztkapitalizmus a harmadik lehetséges elméleti kiindulópont, amelynek lényege, hogy olyan elemek sokaságát hozzuk létre a jelenben, amelyek a jövő részeiként jelenhetnek meg. Ehhez kevésbé lehet konkrét mozgalmakat kapcsolni, Kiss viszont kiemeli: Masontól azt tanulhatjuk, hogy hosszú távú projekt keretében kell gondolkoznunk. Nem elég létrehozni az autonomista közösségeket, mozgalmakat, ezek csak akkor érhetnek el sikereket, ha stabilizálódnak, egymással kölcsönhatásba lépnek (Kiss 2021, 194–287).

Jelen sorok írójának 2012-ben megjelent könyve az alábbi mondattal zárul: „A reményt az értékvezérelt autonóm emberek közösségei hordozzák” (Barcsi 2012, 229). Ezt azóta sem gondolom másként, tehát rokonszenvezem Kiss Viktor autonomista szemléletével. Az persze kérdés lehet, hogy ez a remény mennyire erős. A kételkedők rámutathatnak, hogy a Kiss által említett autonomista mozgalmak többsége mára megszűnt, de erre azt felelhetjük, hogy tanulhatunk ezeknek a hibáiból, eredményeikre pedig építhetünk, illetve ma is számtalan olyan kezdeményezés van az alternatív pedagógiai és művészeti közösségektől a szövetkezeti modellekig (ezekre röviden Kiss is utal a könyve végén: Kiss 2021, 281), amelyeket áthat a „sem kívül, sem belül” szellemisége. Felfogásomban ugyanakkor nemcsak a magukat kifejezetten baloldalinak valló kezdeményezések lehetnek autonomisták, hanem például olyan keresztény közösségek is, amelyek komolyan veszik a felebaráti szeretet elvét, megpróbálnak legalább törekedni ennek megvalósítására és felismerik, hogy a valódi keresztény értékekkel összeegyeztethetetlen a kapitalizmus embertelensége, továbbá tenni is akarnak azért, hogy ez megszűnjön egyszer (persze ők is az „itt és most” forradalmárai, még ha nem is feltétlenül így tekintenek magukra).

Kiss Viktor gondolatgazdag könyvét azoknak is ajánlom, akik nem tudják elfogadni az általa javasolt politikát, de jobban akarják érteni napjaink globális kapitalizmusának összefüggéseit.

Irodalom

Barcsi Tamás. 2012. *A kivonulás mint lázadás*. Pécs: Publikon.

Barcsi Tamás – Diósi Szabolcs. 2022. Hasznos test, dividuum, nyersanyag: A felügyeleti társadalomtól az (ön)ellenőrző és megfigyelési kapitalizmusig. *Magyar Filozófiai Szemle* 66 (3): 168–190.

Barcsi Tamás – Szabó Gábor szerk. 2008. *68 kísértése*. Budapest: Józsoveg Műhely.

Han, Byung-Chul. 2019. *A kiégés társadalma*. Ford. Miklódy Dóra, Simon-Szabó Ágnes. Budapest: Typotex.

Han, Byung-Chul. 2020. *Pszichopolitika*. Ford. Csordás Gábor. Budapest: Typotex.

- Kiss Viktor. 2018. *Ideológia, kritika, posztmarxizmus: A baloldal új korszaka felé*. Budapest: Napvilág.
- Kiss Viktor. 2021. *Kívül/Belül: Egy új politikai logika*. Budapest: Napvilág.
- Marcuse, Herbert. 1990. *Az egydimenziós ember*. Ford. Józsa Péter. Budapest: Kossuth.
- Marx, Karl. 1970. *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Budapest: Kossuth.
- Polányi Károly. 2004. *A nagy átalakulás: Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Ford. Pap Mária. Budapest: Napvilág.